

**TANZİMAT DÖNEMİ'NDE YÜKSEK YARGI VE
MECLİS-İ VÂLÂ-YI AHKÂM-I ADLİYE
(1838-1876)**

Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda adalet ve yargı işleri, kadılar tarafından görülmekteydi. Yargı örgütü içerisinde, kadının görev yaptığı temel adlî, idarî birim olan *kazada*, kadılar her türlü adlî uyuşmazlığa bakar, noterlik görevi yapar, örfî hukuka dair konularda ise merkezden gelen yönergelere göre karar verirdi.^[1]

Osmanlı adalet sisteminde *temyîz*^[2] görevi ise yüksek rütbeli kadılar olan, Rumeli ve Anadolu Kadıaskerlerine aitti. Kadıaskerler, Divân-ı Hümâyûn'da ya da sadrazam divânında temyîz davalarına bakarlardı. Bu tür davalar kadıaskerin konağında da görülebilmekteydi. Ayrıca haftanın belirli günlerinde Sadrazam başkanlığında ve adalet sisteminin en üst kişisi olan şeyhülislâm gözetiminde "Huzur Murafaası" denilen mahkeme toplanır, yüksek temyîz görevini yerine getirirlerdi. Huzur Murafaalarında, Rumeli Kadıaskeri dava dinler varsa yanlış hükümleri düzeltirdi. Dava sayısının çok fazla olduğu günlerde, sadrazamın onayı ile Anadolu Kadıaskeri de temyiz davalarına bakar, hüküm verir yanlış ve hukuka uymayan kararları bozarlardı. Yine sadrazam uygun görürse emekli kadıaskerler de temyîz davalarına bakarlardı.^[3]

Klasik Osmanlı yargı sisteminde Divân-ı Hümâyûn önemli ve merkezi bir işleve sahipti. Divân-ı Hümâyûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren, hükümdar adına yasama, yargı ve yürütme fonksiyonlarını, kuvvetler birliği esası içerisinde yürütmekteydi. Bütün kanunlar, Divân-ı Hümâyûn'da görüşülüp karara bağlandıktan sonra, padişahın onayı ile fermanlar ya da hatt-ı hümâyûnlar veya XIX. yüzyılda irâdeler yoluyla yapılmakta ve yürürlüğe konulmaktaydı. Bu tür yasama faaliyeti daha çok örfî hukuk çerçevesinde değerlendirilmelidir.^[4] Divân-ı Hümâyûn, Topkapı Sarayı'nın Kubbealtı denilen bölümünde sadrazam başkanlığında, Kubbealtı Vezirleri, Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri, Defterdar ve Nişancının katılımlarıyla toplanmakta, siyasi, idari, askeri, mali işlerin ile şer'î ve örfî hukuk ilgilendiren konular da görüşülerek karara bağlanmaktaydı.^[5] İmparatorluğun kuruluşundan itibaren varlığı bilinen ve Fatih Dönemi'nde, XVI. yüzyılda kurumlaşarak, en gelişmiş klasik halini alan Divân-ı Hümâyûn, İmparatorluğun sonuna kadar sembolik de olsa varlığını sürdürmüştü fakat XIX. yüzyıl başlarından itibaren önemini kaybetmiş, yetki ve fonksiyonlarını başka kurumlara devretmiştir. Divân-ı Hümâyûn'un önemini kaybetmesinden sonra, işlevlerini devrettiği kurumlar Sadrazamlık, yani XIX. yüzyılın güçlü Bâb-ı Âlî'si ile özellikle III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) dönemleri boyunca Meclis-i Meşveret olmuştur.^[6]

Tanzimat Dönemi (1839-1876) kuşkusuz Osmanlı devlet yapısında temel değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, devlet kurumlarının merkezî, modern ve çağın ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden yapılandırıldığı bir süreç olmuştur. 3 Kasım 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı ile ifadesini bulan bu değişimin temel prensipleri, Osmanlı tebaasının can, mal ve ırz dokunulmazlığının sağlanması, adil ve herkesin geliriyle orantılı bir vergi sisteminin oluşturulması ve üçüncü olarak askerlik yükümlülüğünün kura usulü getirilip belirli bir süreye bağlanarak adaletli bir yapıya kavuşturulması olarak özetlenebilir.^[7] Öte taraftan Tanzimat Dönemi karakteri itibarıyla düalist bir yapı arz eder. Bu eski kurumlara yenilerin aynı zaman ve mekanda birlikte var olduğu, kimi zaman birbirleriyle uyuşan, zaman zaman çelişen, ancak her iki durumda da modern ve merkezî bir devlet yapısını amaçlayan bir karakterdir.

Tanzimat Fermanı ile haklar ve yükümlülükler yönünden Osmanlı tebaasının devlet ile ilişkileri belirlenip, padişahın yetkileri kendi rızasıyla sınırlanırken (oto-limitation), bu yeni prensiplere uygun yeni kurumlar da oluşturulmaya başlanmıştır. İşte bu kurumların başında Divân-ı Hümâyûn'dan boşalan yeri doldurmak üzere 24 Mart 1838 tarihinde II. Mahmud tarafından Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur.^[8] Padişahın danışma kurulu olarak çalışan meclis Meclis-i Vâlâ tıpkı Divân-ı Hümâyûn gibi, mutlakiyetçi bir sistemde, kuvvetler birliği esası içerisinde, hükümdarın yasama, yürütme ve yargı erklerini, onun adına kullanmaktaydı. Özellikle kuruluşundan bir yıl sonra ilan Tanzimat Fermanı'nın temel prensiplerini hayata geçirecek bir reform meclisi, bir yüksek yargı organı olarak işlev görecekti.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Meclis-i Vâlâ ile birlikte çalışacak ve bu meclisin üyelerinin yanı sıra, hükümet üyeleri (nâzırlar), yüksek rütbeli devlet memurları (rütbe-i ulâ sınıf-ı sânis), emekli yüksek devlet memurlarının da katılımıyla oluşturulan Meclis-i Âli-i Umûmî de kurulmuştu. Meclis-i Umûmî, bir senato ya da Meclis-i Ayân gibi çalışacak, Meclis-i Vâlâ'da alınan kararlar ve yapılan yargılamalar, burada kabul veya red ya da değiştirildikten sonra kesinleşmek üzere padişahın onayına sunulacaktı. Böylece Osmanlı Devleti'nde kararlar kademeli bir şekilde danışma meclisleri süzgecinden geçirilerek^[9] "kollektif aklın" bir sonucu olarak yürütülecekti.

Tanzimat Dönemi boyunca Meclis-i Vâlâ monolitik ve standart bir yapı izlememiş çeşitli nedenlerle bölünüp birleştirilerek *yasama, yürütme ve yargı* kuvvetlerinin ayrılmasına giden bir tarihsel gelişim süreci takip etmiştir. Meclis-i Vâlâ'nın 1838-1854 yılları arasındaki, birinci tek yapılı dönemdeki, başarılı çalışmaları işlerin aşırı derecede artmasına yol açmıştır. Devlet hayatını ilgilendiren hemen her konuyu görüşüp karara bağlaması, yargı ve yasama işlerinin yavaş yürütülmesine neden oluyordu. Öte yandan Tanzimat Fermanı'nın ve hazırlanması tasarlanan Islahat Fermanı'nın (1856) uygulanması önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştı. Ayrıca Meclis-i Vâlâ'nın kurucusu ve koruyucusu Mustafa Reşid Paşa'nın rakipleriyle çekişmeleri, daha geniş yetkilerle donatılmış, gerektiğinde yüksek rütbeli devlet adamlarını da yargılayacak (sadrazam, nâzırlar) bir meclisi teşkilini elzem hale getirmişti.

Bu nedenlerle ikiye ayrılarak, 26 Eylül 1854 tarihinde Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adıyla iki organ teşkil edildi. Meclis-i Âli-i Tanzimat, yasama ile görevlendirildi. Tanzimat reformlarının gerektirdiği bütün kanun, nizamnâme, dâhilî nizamnâmeler bundan sonra Meclis-i Tanzimat'ta hazırlanıp kararlaştırılacaktı. Yeni meclis Bakanlar Kurulu ile eşit güce sahipti. Başkanı doğrudan padişaha başvurabilecekti. Meclis-i Vâlâ sadece Sadâret tarafından kendisine sunulan konuları kararlaştırırken Meclis-i Tanzimat bu konuda bağımsız kılınacak ve kendi uygun gördüğü meseleleri ele alabilecekti. Meclis-i Tanzimat, üst rütbeli memurları yargılayabilecek, tanıklık etmek üzere çağırabilecek, nezâret arşivlerini incelemek üzere memurlar gönderebilecek ve Tanzimat hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını denetleyebilecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez yasama gücü diğerlerinden üstün sayılarak denetleme yetkisine sahip kılınmıştır.^[10] Böylesine geniş yetkilerle donatılan Meclis-i Tanzimat'ın başına Tanzimat Devri'nin ünlü devlet adamlarından Âfî Paşa (1815-1871) getirildi.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ise 1854-1861 arasında bir yüksek yargı organı (*appeal court*) olarak varlığını sürdürdü. Bu dönemde Meclis-i Vâlâ, aynı zamanda kanun yapma işlevini de haizdi. Ancak ağırlıklı olarak yargı fonksiyonu ön plana çıkmıştır, bünyesinde bulunan Deâvî Dairesi yoluyla ceza ve idarî davalara bakmıştır.^[11]

9 Eylül 1861'de iki meclisin yedinden birleştirilmesine karar verildi.^[12] Kuşkusuz bu birleşme ile Meclis-i Vâlâ 1868'e kadar sürecek yeni bir gelişme evresine girmişti. 1861-1868 evresinde Meclis-i Vâlâ, üç temel birime ayrıldı. Bunlardan birincisi yasama işlerini yürütecek *Kanûn ve Nizâmât Dairesi*, ikincisi ülke yönetiminde sadrazam ve kabineye karar alma sürecinde yardımcı bir kurul olarak düşünülmüş *Umûr-ı İdâre-i Mülkiye Dairesi*, üçüncüsü ise bir yüksek temyiz mahkemesi (*appeal court*) şeklinde çalışacak olan *Muhakemât Dairesi* idi. Dönemin ünlü hukukçu ve tarihçilerinden olan Ahmed Cevdet Paşa bu yeni oluşumu şu şekilde tanımlamaktaydı: "*Âzâsından bulunduğumuz Meclis-i*

Tanzimat bu kerre Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye ilhak buyruldu ve Meclis-i Vâlâ'nın ayrıca bir dairesi olmak üzere Kanûn Dairesi denildi".^[13]

Böylece Tanzimat Fermanı ile ilan edilen Osmanlı tebaasının can, mal ve ırz masûniyeti yeni Ceza Kanunnâmesi ile yürürlüğe giriyor, 1839'dan sonra dönem boyunca kurulan "Bidayet" ve "İstinaf" mahkemeleriyle, vilayet ve sancaklar düzeyinde kurulan Muhasıllık Meclisleri'nde (vilayetlerde Büyük Meclis, sancaklarda Küçük Meclis) yapılan yargılamalar, İstanbul'da kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye, onun yargılama yetkileri çerçevesinde, temyîze gönderiliyordu. Tıpkı klasik dönemin Divân-ı Hümâyûn'u gibi, Meclis-i Vâlâ da bir yüksek yargı organı olarak, oluşum halindeki yeni adalet sistemindeki üstün konumunu almaktaydı.^[14]

Dönemin resmî gazetesi Takvim-i Vekâî'nin 187. sayısında Tanzimat Fermanı'nın metni ile birlikte yayınlanan ek bir fermanla, Tanzimat Fermanı sonrası modern adalet ve yargılama anlayışı açık bir biçimde ifade edilmiştir. "... herkes yani gerek Müslim ve gerek reaya olsun tebaa-i Devlet-i Aliyyemden olan cemi' nâs, can ve malına ve ırz ve nâmusuna küllî serbestiyet üzere mâlik ve mutasarrıf olub çünkü bir âdemin şer'an ve kanûnen da'vası âlenen görülüb hükm olunmadıkca, taraf-ı şâhânemden kimse hakkında bir şey yapılmayacağından vüzerâdan tâ çobana kadar sâir nâsdan dahî kimse kimsenin bi-gayr-i hakkın fuzulî can ve malına ve ırz ve namusuna sakınıb el uzatmasın... bir kimsenin kabahati zuhûr eyledikde ol kimse da'vası mukteza-yı şer'-i şerif üzere açıktan açığa gâyet dikkatli görülerek hakkı hak olunsun... şer'an katl veya başka bir dürlü sûretle cezâsı görülmeğe lazım gelir ise dahî Der-i Saadetime inhâ ile i'lâm olunmadıkca ve bu tarafda dahî evvel emirde şer'-i şerife ve kanûn-ı münife tatbik ve gereği gibi istiknâh ve tetkîk birle b'âdehu vâki' olacak hükm-i kavî üzerine taraf-ı eşref-i şâhânemden izn ü ruhsât-ı mülûkânem sâdir olmadıkca o makûle büyük kabahatlerin hakkında bile gizli ve âşikâr katl ü idâm muamelesi tecvîz olunmasın... kimselerin yalnız kendüsü kabahatli olub vârisleri ol kabahatten hissedâr olmamaları... vereseleri hukûk-ı irsiyyelerinden zerre kadar mahrûm olmasın."^[15]

Tanzimat Dönemi'nin hukuk anlayışı Osmanlı vatandaşlarına yasalar önünde, ister vüzerâ ister çoban olsunlar, eşit bir yargılama hakkı getirdiği gibi Müslüman olsun olmasın bütün tebaaya da eşitlik sağlayarak süregelen eşitsizliğe bir son vermektedir.^[16] Öte yandan "şer'an veya kanûnen âleni"lik ilkesiyle de adil yargılamanın temel unsuru olan duruşmaların açıklığına vurgu yapılmaktaydı. Hukuk anlayışındaki bir diğer önemli değişiklik ise suç işleyenlerin "yalnız kendüsü kabahatli olub vârisleri ol kabahatten hissedâr olmamaları... vereseleri hukûk-ı irsiyyelerinden zerre kadar mahrûm" tutulmamaları prensibiydi. Böylece ceza sorumluluğunun şahsiliği kabul edilmek suretiyle, ceza hukukunun insanileşmesinin, insan haklarına uygun biçime dönüştürülmesinin temelleri atılmış oluyordu. Mahkemelerde duruşmalar açık ve adil olacak, karar öncesinde kapsamlı bir soruşturma ve inceleme yapılacaktı. Kararlar yeni Cezâ Kanunnâme-i Hümâyûn'u gereğince Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye gönderilecek, burada alınan karar Meclis-i Âlî-i Umûmî'de bir kez daha görüşüldükten sonra verilen cezanın uygulanması, padişahın onayı bağılı olacaktı.^[17]

Osmanlı Devleti'nde modern yüksek yargı sisteminin doğuş ve gelişiminde Meclis-i Vâlâ'nın 10 Mayıs 1868'de Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye iki kısma ayrılmasının çok önemli rolü olmuştur. Şûra-yı Devlet, Mustafa Reşid Paşa tarafından yetiştirilen ikinci kuşak Tanzimatçı elitin eseri bir organdır. Başta kurucusu Sadrazam Âlî Paşa olmak üzere, Fuad Paşa, Mithat Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye adlarıyla iki ayrı bünyede biçimlenen bu yeni meclislerin yaratıcıları olmuşlardır.^[18]

Şûra-yı Devlet'in kuruluşunun ülke yönetiminde yapılan reformlarla yakın ilişkisi bulunmaktaydı. 1864'te hazırlanıp yürürlüğe konulan *Tuna Vilâyeti Nizâmnâmesi*'ne göre vilâyet teşkilatı yeni baştan düzenlenmişti.^[19] Eski eyalet sistemi yerine nahiye, kaza ve sancaklardan oluşan "vilâyetler" kurulmuştu. Vilâyetlerde vâlilerin, sancaklarda mutasarrıfların, kazalarda kaymakamların başında bulunacakları meclisler teşkil edilecekti. Bu meclisler idarî ve adlî yetkilere sahip olacaklar ve üyeleri arasında bölgenin Müslim ve Gayrimüslimlerinin, iki yıllığına seçimle gelen temsilcileri bulunacaktı. Bu

vilâyetlerde kurulan karma mahkemelerin üyeleri de bu yolla belirlenecekti. Nizâmnâmeye göre, yılda bir kere vilâyet merkezlerinde diğer sancak ve kazalardan gelecek temsilcilerden oluşan bir Meclis-i Umûmî toplanacak ve vilâyeti ilgilendiren işler bu mecliste müzakere edilecekti. Taşra yönetiminde bu meclisler ve mahkemeler yoluyla idarî ve adlî işler ayrılıyordu. Böylece İstanbul'dan önce taşra yönetiminde bu ayrılığın temelleri atılmış oluyordu. Bu reform Tuna Vilâyeti'nde Mithat Paşa ve Halep Vilâyeti'nde Ahmed Cevdet Paşa tarafından uygulanmış ve sistemin tedricen imparatorluğa yayılmasına çalışılmıştır. Vilâyetlerde uygulanan bu sistemin başarısı merkezde de yeni bir düzenlemeyi gerekli kılmıştı. Şûrâ-yı Devlet'in kuruluşunu gündeme getiren temel unsurlardan birisi bu olmuştur.

Şûrâ-yı Devlet'in teşkilini gerektiren ve ona model olan diğer bir önemli unsur da Fransa'da Napoléon tarafından kurulan *Conseil d'Etat*'dir. Bu konsey yasama ve yüksek yargı işlevlerini yürütmekteydi. Karar ve önerileri devlet başkanının onayı olmaksızın kesinleşmemekteydi. Fransa'da 1867'de III. Napoléon'un otokratik yönetimi dizginlenmiş, liberal bir devlet oluşturma çabaları artmıştı. Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Bourée de Âlî ve Fuad Paşalara Müslim ve Gayrimüslim tebaanın birlikte temsil edilebileceği *Conseil d'Etat*'ya benzer bir meclis önerisinde bulunmuştu.^[20] Öte taraftan başta Namık Kemal, Ziya Paşa ve Tunuslu Hayreddin Paşa olmak üzere Osmanlı aydınları da böyle bir meclisin teşkilini gerekli görüyorlar ve bu yolda eleştirilerde bulunuyorlardı. Bunların yanı sıra 1867 yılında Fransa, İngiltere ve Almanya'yı ziyaret etmiş olan Sultan Abdülaziz de (1861-1876) Avrupa'da gördüklerinden etkilenmiş ve konunun önemini kavramıştı.^[21]

Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, 4 Mart 1868/11 Zilkâde 1284 tarihinde kuruldu.^[22] 10 Mayıs 1868'de Sultan Abdülaziz'in de bulunduğu bir törenle açıldılar. Abdülaziz irâdesinde "... ziyâde lüzûmu olan ıslahâtın biri dahî mesâlih-i hukûkiyyenin umûr-ı mülkiye ve hükûmet-i icrâiyyeden tefrîki hususu olub bu madde-i mu'tenâ-bihânın dahî bir an evvel yoluna konulması" gerektiğini belirtmekteydi. Şûrâ-yı Devlet her biri bir reis-i sâninin başkanlığında;

1. Umûr-ı Mülkiye ve Harbiye Dairesi
2. Maliye ve Evkâf Dairesi
3. Adliye Dairesi
4. Umûr-ı Nâfiâ ve Ticaret ve Ziraât Dairesi
5. Maarif Dairesi

olmak üzere beş daireye ayrılmıştı. Şûrâ'nın görevleri yayınlanan 14 maddelik tüzüğünde belirlenmişti. Devlet yönetimini ilgilendiren bütün konuları görüşmek, her çeşit yasa tasarıları ve tüzükleri (dahilî nizâmnâme) incelemek ve hazırlamak, her türlü idarî konu hakkında karar vermek, mülkî ve adlî makamlar arasındaki anlaşmazlıklarda mercii tayin etmek, yürürlükteki yasa ve tüzükler hakkında devlet dairelerinden gelen yazıları oy bildirerek cevaplandırmak, devlet memurlarını yargılamak, idarî yargı davalarına bakmak, padişah ve nâzırlar tarafından kendisine sorulacak her türlü mesele hakkında görüş bildirmek, vilâyet meclislerinden gelen ıslahata ilişkin konuları incelemek.^[23] Şûrâ-yı Devlet'e gelen konular öncelikle ilgili oldukları dairelerde ele alınacak, sonra Şûrâ'nın bütün üyelerinin toplanmasıyla oluşan genel kurulda yani Heyet-i Umûmîyesi'nde görüşülüp son şekli verildikten sonra Sadâret'e gönderilecekti. Kararlar Padişah onayından sonra kesinleşerek resmî gazete Takvim-i Vekâyi'de yayınlanarak yürürlüğe girmektedir.^[24]

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye de " *Devlet-i Aliyye'de da'vâ-ı kanûniye için*" en yüksek mahkeme olarak kurulmuştu. Şer'î mahkemeler ile Gayrimüslimlerin mahkemeleri dışında kalan, bidayet ve istinaf mahkemelerinden gelen hukuk ve cinayet davalarına bakacak ve bir yüksek temyiz mahkemesi olarak çalışacaktı. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizâmiye olmak üzere iki kısma ayrılmıştı.^[25] Özellikle Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda idarî yargının daha da belirginleştiği,

devlet memurlarının ya da vatandaşların, devletin idarî tasarruflarından doğan anlaşmazlıkları ve davaları da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’de olduğundan daha belirgin bir niteliğe kavuşmuştur.

Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’nin üyelikleri de üçte iki oranında Müslim, üçte bir oranında Gayrimüslimlerden olmak üzere, hükümet tarafından eyâletlerden gelen listeler içinden seçilip belirlenerek temsilî bir yapıya kavuşturuldu. Böylece merkezî düzeyde sınırlı da olsa halkın yasama faaliyetine katılması sağlandı. Öte yandan 1838’de kuruluşundan itibaren geçirdiği değişiklikler ile parlamenter sisteme geçişte önemli bir aşama daha gerçekleştirildi. Özellikle Şûrâ-yı Devlet’in genel kurul salonu bir “amfiteatr” şeklinde düzenlenmiş ve bir parlamento havası verilmişti. [26]

Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye işlevlerini 23 Aralık 1876’da I. Meşrutiyet’in ilanı ile yürürlüğe giren Anayasamız Kanûn-i Esâsî gereğince 19 Mart 1877 tarihinde toplanan ilk Osmanlı Parlamentosunun açılışına kadar sürdürdü. Bu tarihte yasama yetkilerini Meclis-i Meb’ûsân’a devretti. Yüksek yargı alanına giren fonksiyonlarını ise Cumhuriyet Dönemi’ne kadar sürdürmüş ve bu bakımdan “Danıştay” ve “Yargıtay”ın tarihsel temellerini teşkil etmiştir.

Tanzimat Dönemi’nin bütünü göz önüne alınarak, Meclis-i Vâlâ’nın yapısı incelendiğinde onun yasama işlevinin yanı sıra bir yüksek yargı organı olarak yargı işlevini de yüklediği görülür. Meclis-i Vâlâ, Tanzimat Fermanı ile ortaya konulan hukukî ilkeleri uyguluyor ve yargılama olmaksızın hiç kimseye ceza verilmemesi ilkesi üzerinde titizlikle durmuş [27], Tanzimat’la birlikte hazırlanıp 1840’ta yürürlüğe giren Ceza Kanunu’nun uygulanmasını sağlamıştır. Meclis Vâlâ, bir idarî ceza mahkemesi olarak çalışmış, özellikle Tanzimat’ın gereklerini yerine getirmeyerek keyfi davranan yöneticileri yargılamıştır. [28] Devlet memurlarının rüşvet almalarının engellenmesi üzerinde önemle durulmuş ve Mülkiye memurlarının bu hususa ilişkin davaları Meclis Vâlâ tarafından yürütülmeye başlanmıştır. [29] Yargılanan memurlar arasında sadrazamlık yapmış olanlar dahi bulunmaktadır. Sadrazam Husrev Paşa, Edirne Vâlisi Nâfiz Paşa, Kocaeli Müşiri Âkif Paşa, Konya Vâlisi Hakkı Paşa, Ankara Müşiri Davud Paşa, Bozok ve Kayseri Mutasarrıfı Celâl Paşa, Meclis Vâlâ’da yargılanan üst düzey yöneticilerden bazılarıdır. [30]

Meclis Vâlâ, Tanzimat Dönemi idarî reformlarıyla kurulan Vilâyet Meclisleri’nin yargılamalarında da Temyiz Mahkemesi görevi yapmaktaydı. Vilâyet ve Sancak Meclisleri’nde görülen katl, yaralama, hırsızlık ve pranga cezalarında Meclis Vâlâ kararları inceleyerek karara varıyor, daha sonra karar Meclis-i Âli-i Umûmî’de görüşülüp Padişaha arz ediliyor eğer onaylanırsa İradesi alınarak kesinleşiyordu. [31] İşleyişi göstermesi bakımından şu olay bir örnek olarak verilebilir:

"Sivas’da vâki Kaleardı ahâlisinden ve yine karye-i merkûm ahâlisinden Bozoğlu Yusuf’un beş yüz gurusluk eşyasını sirkat eylemiş ve Baldır Bazarı mahalle sâkinlerinden Çavuşoğlu Mehmed’e tabanca çekmiş olduğundan merkûmlar meclise ilkâ olunmuş olduğu, bâ-mazbata ve i’lâm inhâ kılınmış ve ardından keyfiyet Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’ye lede’l-havale bu makûle sirkat kâr-ı mekrûhuna mütecâsır olanların üç ve ale’l-ıtlak nâsdan biri yek diğerine silah çektiği halde bir sene müddet ile pranga-bend olmuş olmaları Kanûnnâme-i Hümayun ahkâmı iktizâsından olmak hasebiyle... Meclis-i Vâlâ-yı mezkûrda müzâkere ve tensib ve Meclis-i Âli-i Umûmî’de dahî tasvîb kılınub hâk-pây-ı şâhânedan lede’l-istizân irâde-i seniyye-i mülukâne dahî ol vecihle müteallik buyurulmuş..." [32]

Meclis-i Vâlâ’nın yüksek temyiz görevi yalnızca yeni Ceza Kanunu hükümleri ile sınırlı değildi. Aynı zamanda kadı mahkemelerinde görülen Şer’î davalarda da eğer karar kendisine gelmiş ise karar vermekteydi. Temyize gelen davanın hangi mahkemeden gönderildiğine göre "Meclis-i Vâlâ’dan tedkikât-ı şer’iyye ve nizâmiyesi" çerçevesinde davalara bakılmaktaydı. Bu tür davaları Meclis-i Vâlâ’nın "Meclis-i Vâlâ Müftüsü" denilen İlmiye sınıfından üyeleri görmekteydiler. [33]

Meclis-i Vâlâ'nın yargılamaya ilişkin mesaisi diğer görevlerinin yanı sıra çok vaktini almakta, davaların aksamasına ve kararların gecikmesine sebep olmaktadır. Bu sorunları çözmek üzere 1850'den sonra Pazartesi ve Perşembe öğleden sonraları "umûr-ı muhâkemât ve murafaat ve istintak" için ayrıldı. Önemli ve uzun sürmesi muhtemel davalarda Meclis-i Vâlâ bünyesinde komisyonlar oluşturularak muhakemenin yürütülmesine karar verildi. Komisyonun aldığı karar Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek nihai şeklini alacaktı.^[34]

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları arasında çıkan anlaşmazlıkların da Meclis-i Vâlâ'da görüşülebildiğini ancak bu durumda anlaşmazlığa düşen tarafların dinî liderlerinin de bulunabildiklerini belirtmek gerekir.

Sonuç olarak Tanzimat Dönemi'nde Yüksek Yargı hakkında Meclis-i Vâlâ'nın merkezî ve başat bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Yargı yetkisi Meclis-i Vâlâ tarafından kullanılmakta ve Meclis-i Âlî-i Umûmî tarafından bu yetki paylaşılmaktaydı. Ancak mutlakiyetçi bir monarşi olan Osmanlı İmparatorluğu'nda kararların kesinleşerek yürürlüğe girmesi Padişahın onayına bağlıydı. Bununla birlikte dönemin bütünü göz önüne alındığında bu kararların neredeyse tamamına yakınının değiştirilmeksizin onaylanması, Meclis-i Vâlâ ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yargı otonomisine ya da bağımsızlığına doğru bir yönelişin başladığını göstermektedir. Bu bakımdan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Osmanlı İmparatorluğu'nda yargının laikleşmesinin bağımsızlığının doğduğu ve geliştiği bir kurum olarak Türk hukuk ve adalet tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir.

[1] Kadılık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayını, 1984, s. 83-160. Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1976. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadı*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1996.

[2] Arapça **mezy** kökünden gelen temyîz kelimesi ayırma seçme manasında ya da tefrîk-i hayr u şer' yani iyi ile kötüyü birbirinden ayırmak anlamında kullanılan bir sözcüktür. Bir diğer anlamı da iyi ile kötüyü birbirinden ayırabilme kuvveti, bir davayı temyîz etmek, onu en üst mahkemeye başvurmak suretiyle, doğru ile yanlış birbirinden ayırabilme erkine sahip, en yüksek mahkemeye götürerek, tam adaleti aramak veya sağlamak faaliyeti. Bkz. Şemsettin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Dersaadet: İkdam Matbaası, 1317, s. 441.

[3] Bkz. Üçok-Mumcu, *a.g.e.*, s. 229.

[4] Osmanlı İmparatorluğu'nda örfî hukukun niteliği hakkında bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *AÜSBFD*, XIII, (1958), s. 319-341.

[5] Divân-ı Hümâyûn'un önemi ve işlevleri hakkında şu eserlere bakılabilir: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayını, 1986, s. 1-95. Ahmet Mumcu, *Divân-ı Hümâyûn*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Divân-ı Hümâyûn'dan Meclis-i Meb'ûsân'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara: Phoenix Yayınları, 2006, s. 273-284.

[6] Meclis-i Meşveret hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Lewis, "Meşveret", *İ.Ü. Edbiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, (1981-82) s. 775-782. Ahmet Mumcu, "Osmanlı Devleti'nde Meşveret Yöntemi Demokratik Bir Gelişme Sağlayabilir miydi?", *H.*

Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, IV/1 (1985) s. 33-23. Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul, Eren Yayınları, 1993, s. 177-179.

[7] Tanzimat Fermanı ve dönemin reformları hakkında bkz. *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara: Phoenix Yayınları, 2006.

[8] Meclis-i Vâlâ'nın kuruluşu hakkında bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ 1838-1868*, Ankara: TTK Yayını, 1996.

[9] Meclis-i Umûmî hakkında bkz. Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 67-76; Akyıldız, *a.g.e.*, s. 185-188. Ayrıca Meclis-i Umûmî'ni bir "senato" bir "ayân meclisi" niteliğine dair ilginç bir araştırma için bkz. H. Aliyar Demirci, *İkinci Meşrutiyette Âyân Meclisi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 1-32.

[10] Meclis-i Tanzimat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, 47-52.

[11] *Ibid.*, s. 120; Ekrem B. Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, 2004, s. 151-157.

[12] *Ibid.*, 53-55.

[13] Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 13-20, (Yay. Cavid Baysun), Ankara: TTK Yayını, 1986, s. 153.

[14] Tanzimat Dönemi'nde kurulan Muhassılık Meclisleri, Vilayet Meclisleri ve genel olarak meclisler hakkında şu eserlere bakılabilir: Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: TTK Yayını, 1991; M. Seyitdanlıoğlu, "Divân-ı Hümayûn'dan Meclis-i Mebûsân'a ...", s. 273-284.

[15] *Takvim-i Vekâyi*, def'a 187 (15 Ramazan 1255/22 Kasım 1839). Ayrıca bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara: TTK Yayını, 1985, s. 180-189.

[16] Tanzimat Dönemi'nde Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki durumları hakkında bkz. Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara: TTK Yayını, 1989; Yine G. Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci)*, Ankara: TTK Yayını, 1996.

[17] Ayrıntılı bilgi için bkz. Üçok-Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*.

[18] Tanzimat Dönemi devlet adamları hakkında bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayınları, 1983, s. 179-206; *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara, 13-14 Mart 1995, Ankara: TTK Yayını, 1987; Ali Ölmezoğlu, *Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayını, 2002; *Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İstanbul, 27-28 Mayıs 1995*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1986; *Uluslararası Mithat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne, 8-10 Mayıs 1984*, Ankara: TTK Yayını, 1986; Yılmaz Öztuna, *Tanzimat Paşaları Âlî ve Fuat Paşalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006; Bekir Koç, *Mithat Paşa 1822-1884*, (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002

[19] Tuna Vilâyet Nizâmnamesi ve getirdikleri hakkında bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tuna Vilâyet Nizâmnamesi, Yerel Yönetim Metinleri III", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, V/1, (Mart 1996), s. 67-81; İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler 1840-1878*, Ankara, 1974, s. 33-80.

[20] Şûrâ-yı Devlet'in kuruluş hazırlıkları için bkz. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde...*, s. 30-35; 55-67; Ekinci, *a.g.e.*, s. 333-338.

[21] Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 56-57. Ayrıca bkz. Orhan Özdeş, *Yüzyıl Boyunca Danıştay 1868-1968*, Ankara: TTK Yayını, 1968; İsmail Hakkı Görelî, *Devlet Şûrası (Şûrâ-yı Devlet-Danıştay)*, Ankara, 1953.

[22] Metni yayınlanan bu irâde için bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt:I, İstanbul: Maarif Matbaası, 1982, s. 314; Özdeş, *a.g.e.*, s. 5-6; Görelî, *a.g.e.*, s. 53. Şûrâ-yı Devlet'in kurulduğunu ilan eden irâde/hatt-ı hümayûn ve bu iki meclisin nizâmnâmeleri 25 Nisan 1868/ 2 Muharrem 1285 tarihli *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bkz. *Takvim-i Vekâyi*, def'a 963.

[23] Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 58.

[24] *İbid.*, s. 58.

[25] *Takvim-i Vekâyi*, def'a 1055 (5 Zilkâde 1285/17 Şubat 1869); *Düstur*, I. Tertib, Cilt: I, İstanbul, 1289, s. 325-342.

[26] Haluk Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz, Hususî, Siyasî Hayatı ve Ölümü*, İstanbul: Hilmi Kitabevi, Tarihsiz, s. 205.

[27] A. Mumcu, "Hukukçu Gözüyle Mustafa Reşit Paşa", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, s. 39-48.

[28] M. Çadircı, *Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1979.

[29] Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 118-119. Rüşvet, bu dönemde üzerinde en çok durulan sorunlardan biri olmuş, bu sorunla ilgili pek çok dava görülmüştür. Bu konuyla ilgili bazı örnekler için bkz. *Takvim-i Vekâyi*, def'a 182 (16 C.evvel 1255/28 Temmuz 1839); def'a 510 (18 Zilhicce 1270/13 Eylül 1854); def'a 519 (19. C.ahir 1271/3 Mart 1855); BOA., *Ayniyat Defteri*, no 448, s. 50; Sadık Rifat Paşa, *Müntahabât-ı Âsâr*, İstanbul: Ali Bey Matbaası, 1290-1293, s. 23-25; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (yay. M. Aktepe), Cilt: IX, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, 1989, s. 17.

[30] Bu yargılamalarla ilgili olarak bkz. Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 119; Husrev Paşa'nın yargılanması için bkz. *Takvim-i Vekâyi*, def'a 202 (28 C.ahir 1256/29 Ağustos 1840); *Muharrerât-ı Nadire*, Cilt: XIV, (Yazarı ve tarihi belirsiz), s. 589-598. Diğer Paşaların yargılanması için sırasıyla bkz. *Takvim-i Vekâyi*, def'a 201 (13 C.evvel 1256/13 Temmuz 1840), def'a 198 (Gurre-i R.evvel 1256/3 Mayıs 1840), Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, Cilt: IX, s. 15; *Takvim-i Vekâyi*, def'a 201 (13 C.evvel 1256/13 Temmuz 1840); Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, s. 125-126; *Takvim-i Vekâyi*, def'a 307 (17 Zilkâde 1262/7 Kasım 1846).

[31] Meclis Vâlâ'nın bu tip temyiz kararları *Ayniyat Defterlerine* kaydedilmekte ve resmi gazete *Takvim-i Vekâyi*'de de yayınlanmakta ve ceza infaz edilmekteydi. Bu konulara ilişkin örnekler için *Takvim-i Vekâyi* koleksiyonu zengin bir kaynaktır.

[32] BOA., *Ayniyat Defteri*, no 448, s. 12. Ayrıca bkz. *Takvim-i Vekâyi*, def'a 224 (25 R.evvel 1257/17 Mayıs 1841); def'a 743 (3 Zilkâde 1280/10 Nisan 1864).

[33] Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Tanzimat'ın nizâmnâmelerinde "Meclis-i Vâlâ Müftülüğü" ve buna dair herhangi bir kayıt ve bilgi yoktur. Ancak Meclis'te bu unvanla görev yapan kişiler bulunmaktaydı. Ulema sınıfının en yüksek rütbelilerinden olan *sadr* rütbeliler

arasından seçilen üyelerden Mehmed Arif Hilmi Efendi, Sa'duddin Efendi ve Muhtar Efendi daha sonra Şeyhülislamlık makamına atanan Meclis üyeleridir. Bkz. Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.85 ve 120.

^[34] Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 120; Sâlnâme sene 1267, İstanbul, 1267, s. 105.